

TOFA (KARAGAS) TÜRKÇESİNDE ZAMAN ADLARI ÜZERİNE

On the Nouns for Time Divisions in Tofa (Karagas) Turkish

Ali ILGIN*

Dil Araştırmaları, Güz 2017/21: 179-187

Öz: İnsanoğlunun zihinsel bir tasarımı olarak görülen zamanın anlaşılması ve anlamlandırılması üzerine çabalar toplumsal ihtiyaçların bir sonucu olarak çok eski çağlara kadar uzanmaktadır. Zamanın bölünmesi toplumların kendine özgü sosyokültürel özelliklerine göre farklılık gösterebilmektedir. Zamanın adlandırılması ve bölümlendirilmesi ile ilgili olarak Türk düşünce sisteminin kendine özgü yöntemleri olmakla birlikte yoğun ve sürekli kültürel ilişkiler sonucunda farklı kültürlerin de etkileri görülmektedir. Bu çalışma, esasen avcı ve toplayıcı bir topluluk olan Tofa Türklerinin söz varlığında zaman adlarının tespit ve tahlil edilmesiyle Türk düşünce sisteminde gün, hafta, ay, mevsim ve yıl gibi zaman dilimlerinin bölünmesinde kültürel kodların ortaya konulmasına dönük katkı sunmayı amaç edinmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tofa (Karagas) Türkçesi, Zaman, Ay, Mevsim, Yıl, Takvim.

Abstract: The efforts to understand and name time as a result of social needs, which can be regarded as a cognitive design of human beings, go back to ancient times. Division of time may vary according to distinctive sociocultural properties of societies. While it has distinctive methods in Turkish thought generally, division and naming these divisions of time may reveal some foreign effects as result of intense and permanent interaction with other cultures. The present study aims to contribute to explaining cultural codes for division of time such as day, week, month, season and year in Turkish thought by determining and analyzing the nouns for time divisions in the vocabulary of Tofa Turks, who are essentially a hunter and collector community.

Key Words: Tofa (Karagas) Turkish, Time, Month, Season, Year, Calendar.

1. Giriş

Felsefi bir terim olarak zaman, evrende meydana gelen olayların başlangıcı ve bitişi bilinmeksizin ardışık biçimde diziliminin sınırsız olarak düşünüldüğü akıp giden bir süreçtir. İnsanoğlu var olduğu günden itibaren bu süreci kavramak ve anlamlandırmak için zamanı bölümlere ayırma gereğini duymuştur. Zamanın bölünmesi toplumların kendine özgü sosyokültürel özelliklerine göre farklılık gösterebilmektedir. Gerçekleşmesi düzenli biçimde tekrar eden doğadaki olaylar ve hareketlilik, zamanın bölünmesinde ve takvimlerin ortaya çıkmasında ana ölçüt olarak karşımıza çıkar. Tarıma dayalı bir toplum olan eski Mısırlılara hayat veren Nil

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, ali.ilgin@istanbul.edu.tr. Gönderim Tarihi: 13.07.2017 / Kabul Tarihi: 24.10.2017

nehrinin alçalması ve yükselmesi tarihsel açıdan takvimi ortaya çıkan ilk meteorolojik olayların başında gelir.

Çeşitli doğa olayları ve kültürel unsurların insan yaşamında gösterdiği etkin bir yansımaları olarak karşımıza çıkan takvim, eski çağlarda toplumların tecrübelerini doğa olaylarına bağlı kalmak suretiyle hiyerarşik bir düzende vermiştir. İnsanoğlu zamanı eşit ölçüde parçalara ayırma işini, insanın insanla, hayvanla ve doğayla yürüttüğü mücadeleler bağlamında uzun gözlemler ve tecrübeler sonunda başarabilmiştir. Bu durumun doğal sonucu olarak zamanın bölünmesi yani takvimlerin ortaya çıkışı gerçekleşmiştir.

Bireylerce ortak kabul gören bir olgu olarak zamanın bölünmesi ve takvimle ilgili çoğu söz, toplumların atasözü ve bilmece gibi sözlü ürünlerine yansarak adeta kültürel bir bellek taşıyıcısı hâline gelmiştir. Bunların önemli bir kısmı zamanın pratik anlamda iyi değerlendirilmesini öğütleyen özlü sözlerdir. Bir işe başlayıp başlamamanın doğuracağı iyi ya da kötü sonuçlara ilişkin inanç sistemini bünyesinde barındırır. “Bu gereksinimler başlangıçta tamamen toprağın ne zaman sürüleceği, ekileceği ve ürünlerin ne zaman toplanacağı, yağmurun yağması ya da sel olması, iyi mahsulün garantilenmesi veya birkaç çeşit şeytanın ya da başka birinin engellenmesi için tanrıların ne zaman yatıştırılacağı gibi pratik nedenlere dayalıydı (O’neil 2001: 3)”.

Türk dilinde zaman konusu, farklı araştırmacılar tarafından ele alınmışsa da (bk. Aydın 2002; Karabacak 2004) Tofa (Karagas) Türkçesinde zaman adları üzerine bir çalışma yapılmamıştır. Eldeki çalışmanın temel amacı, Tofa Türkçesindeki zaman adları, tespit ve tahlil edilerek Türk düşünce sisteminde gün, hafta, ay, mevsim ve yıl gibi zaman dilimlerinin bölünmesinde kültürel kodların ortaya konulmasına katkı sağlamaktır.

Esasen avcı ve toplayıcı bir topluluk olan Tofa Türklerinde sosyokültürel özellikler ile iklim, zamanın adlandırılmasında ve bölünmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Tofa Türklerinde zamanın adlandırılması ve bölünmesinde, toplumsal düzen ile üretime dayalı ekonomik bir motivasyona ilişkin temel uğraşı alanlarının yansımaları karşımıza çıkar. Öte yandan besin ve barınak bulma gibi temel ihtiyaçlara ilişkin faaliyetler zaman kavramının gelişmesine katkı sunmuştur.

2. Zaman ve Zaman Bölümlerini İfade Eden Sözcükler

Zamanın adlandırılması ve bölünmesi ile ilgili olarak Türk düşünce sisteminin kendine özgü yöntemleri olmakla birlikte yoğun ve sürekli kültürel ilişkiler sonucunda Çin, İran, Hint, Arap ve Batı kültürlerinden etkilenildiği görülmektedir. Eski Türkçede “zaman” kavramı *öd*, *tuş* ve *ugur* sözcükleriyle karşılanmaktaydı.

Ol ödke kul kullug, küñ küñlüg bolmuş erti (KT KD) “O **dönemde** köleler (bile) köle sahibi, cariyeler (bile) kadın hizmetkar sahibi olmuş idi.” (Ercilasun 2016)

Bu tuşta [borluq]çılar tiler bolup. “Bu **zamanda** üzümçüler isteyici olup” (Nadelyayev vd. 1969: 590)

Bu ugur ol böri ulı.gu denir ki “Bu **vakit** kurt vb. hayvanların uluma vaktidir” demektir (DLT, Ercilasun-Akkoyunlu 2015: 69)

Bugün Türkiye Türkçesi başta olmak üzere modern Türk lehçelerinin önemli bir kısmında zaman kavramına karşılık Arapça kökenli *zaman* ve *vakit* sözcükleri kullanılmaktadır. Tofa Türkçesinde ise zaman, *şağ* (< Moğ. *çağ*) ve *hire* (< Bur. *hire*) sözleriyle ifade edilir. Her iki sözcük de yoğun ve sürekli kültürel ilişkiler neticesinde Moğolca ile Buryatçadan ödünçlenmiştir.

Tofa Türkçesinin söz varlığında, zaman ve zamanı genel olarak içine alan ifadeler şunlardır: *barşada* ‘her zaman’ (Tof. *barşa* < ET. *barça*); *çerlik* ‘hayat, ömür’; *demin* ‘az önce’ < ET. *temin* ~ *timin*; *hirede* ‘bir süre geçici olarak’; *hur* ‘geçen yıl’; *hücü* ‘her zaman’ < Bur. *khuja*; *na şın* ‘yaş, çağ; yaşam, ömür’ < Moğ. *nası(n)* < ET *yaş*; *na şında* ‘her zaman, ebedi’; *na şın-üye* ‘yaşam, ömür’; *nemdiik* ‘öğle yemeği’; *ol-ıńca* ‘her zamanki gibi’; *ol-ıńca emes* ‘ara sıra, zaman zaman’; *olut* ‘hayat, ömür’; *suqlan* ‘tofa avcı kurultayı’ < Bur. *suqlan*; *tu ũuş* daima, her zaman < ET. *tutçı* ~ *tutşı*, *tutaşı*; *tülük* ‘hasat döneminde en kızgın zaman’; *uluğ-hün* ‘bayram (yeni yıl)’; *ür* ‘uzun zaman’ < ET. *ür*; *ürde* ‘çoktan beri’; *ürde-şağda* ‘çok eski zamanda’; *üye* ‘ömür’.

3. Gün Kavramını ve Günün Bölümlerini İfade Eden Sözcükler

Yeryuvarlığının kendi çevresinde bir kez dönmesiyle geçen 24 saatlik zaman dilime gün denir. Günün oluşumunda gözlemlenebilen üç astronomik olay vardır:

1. Gün doğmadan önceki alaca karanlık tan vakti
2. Güneşin en yüksek noktaya eriştiği gün ortası
3. Gün batımı.

Tofa Türklerinde gün kavramı için *kün* ~ *hün* (< ET. *kün*) ve *honuq* (< Moğ. *honug*) sözcükleri kullanılır. Günün bölümleri için kullanılan sözcükler ise şöyledir:

dañğarı ‘sabah erkenden’; *dañ-e’rte* ‘tan vakti’ (< ET *tañ-erte*); *tura* ‘sabah’; *tura*: ‘sabahleyin’; *e’rte* ‘erken’ (< Moğ. *erte(n)*); *e’rten* ~ *e’rteñ* ‘erkenden’ (< Moğ. *erte(n)*); *düş* ‘öğle’ (< ET. *tüş*); *tüşteg* ‘öğle arası’; *keçe* ‘akşam’ (< ET. *keçe*); *keçe*: ‘akşamki’ (krş. ET. *keçe*); *kündüs* ~ *hündüs* ‘gündüz’ (< ET. *küntüz*); *hünnüg* ‘günlük’; *künzedi* ~ *hünzedi* ‘bütün gün’; *tün* ‘gece’ (< ET. *tün*); *tünne* ‘geceleyin’ (< ET. *tünle*); *qonduru* ‘bütün gece’; *tünedi* ‘bütün gece’; *turay* ‘yarın’; *turaystı* ‘ertesi gün’.

Tofa Türkçesinde günün askatlarından saat için *şas* (< Rus. *час*), dakika için *minuta* (< Rus. *минут*) sözcükleri kullanılır. Öte yandan saniye ve salise kavramları Tofaların söz varlığına yansımamıştır.

Tofa Türkçesinde gün adları *pazar* (*dıştanığ* ‘dinlenme’ ~ *dıştanır hün* ‘dinlenilecek gün’) dışında Rusçadır. Günün bölümlerine verilen adlar, Türkçe ve Moğolca kökenli olmasına karşılık gün adları önemli ölçüde Rusçadan ödünçlenmiştir.

- Panidelnik* ‘Pazartesi’ (Rus. < понедельник)
Vtornik ‘Salı’ (Rus. < вторник)
Sredi ‘Çarşamba’ (Rus. < среда)
Çetverg ‘Perşembe’ (Rus. < четверг)
Pyatnitsa ‘Cuma’ (Rus. < пятница)
Subbota ‘Cumartesi’ (Rus. < суббота)
Dıştanığ ~ *dıştanır hün* ‘Pazar’

4. Hafta Kavramını İfade Eden Sözcükler

Birbiri ardınca gelen yedi günlük süreyi kapsayan zaman birimine hafta denir. Esasen Farsça kökenli bir sözcük olan *hafta*, tarihsel süreçte Harezmi Türkçesinden itibaren kullanılmaya başlanmış olup modern Türk lehçelerinin önemli bir kısmında farklı seslik gelişmelerle karşımıza çıkmaktadır (Şahin 2017: 5-18). Tofa Türkçesinde ise hafta kavramı için *çedi* ‘yedi’ ve *çedi-hün* sözcükleri kullanılır.

“Asurlularda hafta beş gündü. Onlar haftaya “Hamuştayn” derlerdi ki, bu sözcük, Asurca gibi Sami dil grubuna ait olan Arapçada beş sayısının adı olan “hamse” sözcüğünün aynısıdır (Çağatay 1978:108)”. Günlerin yedilik gruplar hâlinde ele alınması ise eski Mısırlılar, Kaldeliler ve Yahudilere kadar uzanmaktadır. Göğün yedi kat olarak tasavvur edilmesi, yediler gibi mitsel inançlar “yedi” sayısının kutsallığına atfedilir.

L. Bazin *Eski Türk Dünyasında Kronoloji Yöntemleri* başlıklı önemli çalışmasında, gezegenlere dayalı hafta kavramının Türkçe ilk kanıtını Thomsen tarafından yayımlanmış olan ve *Toyok*'ta bulunan 9. yüzyılda Runik harflerle yazılmış bir metne dayandırır. Bazin, gezegenlerin listesi, gezegenlerle ilişkili taşlar ve bu taşları taşıyanlara yönelik koruyucu etkiler vb astrolojik bilgiler içeren bu metinde geçen *yetti pagarla* ‘yedi gezegenle’ ibaresindeki *pagar* ‘gezegen’ sözcüğünün Soğdca *paxar*’dan türediğini öne sürmüştür (Bazin 2010: 249-250). Bazin’e göre genellikle dar anlamlı “gezegen”den çok “gök cisimleri” anlamına gelen ve beş gezegenden (Mars, Merkür, Jüpiter, Venüs, Satürn) başka Güneş ve Ay’ı da içine alan *pagarla* sözcüğü, Soğdca bir deyimden türemiştir. Türkçedeki sıfat biçimi de kuvvetle muhtemel buradan türemiştir. İşte Tofa Türkçesinde hafta kavramına karşılık olarak kullanılan *çedi* sözcüğü de Eski Türkçedeki *yetti pagarla* ibaresinin kısaltılmış biçimidir. Ayrıca Tofa Türkleriyle etnik ve dilsel bağlamda yakın akrabalık bağlarına sahip olan Tıva Türklerinde de hafta kavramı için *çedi-honuk* ifadesi kullanılır. *Çedi* ‘hafta’ sözcüğü çalışkanlık/tembellik konusunu içeren bir Tofa atasözünde tanıklanmıştır: *Ba'q kişâ: hün uzun / Be'rt kişâ: çedi qı'sqa!* “Tembel insana gün uzun / Çalışkan insana **hafta** kısa!” (Ilgın 2016: 123).

5. Ay Kavramını İfade Eden Sözcükler ve Ay Adları

“Ay’ın, yer yuvarlağının çevresinde on beş gün, küçücük biçimden, her gün büyüyerek tam bir bütün olduktan sonra on beş gün de küçülerek en küçük durumuna gelişine dek geçen süreye ‘bir ay’ denir (Çağatay 1978: 107)”. Bu süre itibari olarak 30 günden oluşur.

Türkler, İslamiyet’e geçmeden önce güneş yılına dayalı On iki Hayvanlı Türk takvimini kullanmışlardır. İslam-Türk alimleri on ikili bu takvim sistemine *Tarih-i Türki*, *Tarih-i Türkistan*, *Tarih-i Khita* ve *Uygur* veya *Sal-i Türkistan* (Türk Yılı) olarak adlandırmışlardır (Turan 2009). Bu takvimde yıllar ve aylar, hayvan isimleri ile adlandırılır. On ikili sistemde yıllara adını veren hayvanlar sırasıyla şöyledir: 1) Sıçan (Sıçgan), 2) Öküz (Ud), 3) Pars (Pars), 4) Tavşan (Tavişgan), 5) Timsah (Nek), 6) Yılan (Yılan), 7) At (Yund), 8) Koyun (Koy), 9. Maymun (Bicin), 10. Tavuk (Tagaku), 11) Köpek (İt), 12) Domuz (Toğuz).

On İki Hayvanlı Türk Takvimi, İslamiyet’in kabulünden sonra çeşitli Türk coğrafyalarında kullanılmışsa da Hicri-Kameri takvim daha yaygın bir kullanım alanı

bulmuştur. Tofaların kullandıkları takvim ise kendilerine özgü ve son derece ilgi çekicidir.

Tofaların temel geçim kaynağı, avcılık ve geyik besleyiciliğidir. Balık, samur, sincap, kızıl geyik ve dağ keçisi, başlıca av hayvanlarıdır. Bunun dışında yerleşik düzene geçmeden önce toplayıcılık da temel geçim kaynağı olarak göze çarpar. Dağ kekiği ve zambak öne çıkan toplama bitkileridir. Öte yandan büyük baş hayvancılık ve sebze yetiştiriciliği yerleşik düzene geçişin getirdiği bir uğraşı alanı olarak karşımıza çıkar (Mel'nikova 1994: 45).

Ekim Devrimi'nden önce *Kaş, Sarığ-Kaş, Çoğdu, Kara Çoğdu ve Çeptey* olmak üzere beş boy hâlinde yaşayan Tofa Türkleri geleneksel konargöçer yaşam tarzına sahipti. Tofalar 1927 yılında yerleşik düzene geçirilmişler, ardından yaşadıkları bölgeye de 'Tofalariya' adı verilmiştir. 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyıl ortalarına kadar bölgedeki ekonomik durum sürekli üretim sürecinden oluşmaktaydı. Yerleşik düzene geçmeden evvel Tofalar yazlık ve kışlık olmak üzere başlıca iki bölgeyi yaşam alanı olarak seçmişlerdi. Doğu Sayan dağlarının tundra bitki örtüsüyle kaplı yüksek zirveleri ile hayvanların yoğun olduğu bölgeler yazlık yaşam alanlarını oluştururken kara sedir ormanları ile bataklık alanların oluşturduğu nehir vadileri kışlık ve sonbahar mevsimlerindeki göç alanları olarak karşımıza çıkar. Konar-göçer yaşam tarzı son derece belirli bir çerçevede idi. Tofaların yıl içindeki av mevsimlerini ve göç dönemlerini Mel'nikova'nın değerli çalışmasından aynen aktarıyoruz:

14 Ekim – 19 Aralık: kış av mevsimi.

19 Aralık: Kış suğlamı (Avcıların düzenlediği kurultay). Aralık ayının ikinci yarısından Ocak ayının sonuna kadarki dönemde şiddetli soğuklar nedeniyle av yapılmaz. Bu süre bir bakıma dinlenme dönemidir.

Şubat ve Mart ayları: İlkbaharın başlangıcı ve av mevsimidir.

Nisan ve Mayıs ayları: Geyiklerin üreme dönemidir.

22 Mayıs'tan 1 Temmuz'a kadarki dönemde Akdağ (Belogorye) bölgesine göç. D. K. Solovyev'in bildirdiğine göre Mayıs ayının sonundan Haziran ayının sonuna kadarki dönem yaz av mevsimini kapsar. Bu dönemde esasen maral avlanmaktaydı. Mel'nikova'ya göre Solovyev'in verdiği bilgiler Tofaların, Gutara alt grubuna ait topluluğun avlanma sürecini yansıtmaktadır (Mel'nikova 1994: 43).

1 Temmuz – 20 Ağustos: Akdağ (Belogorye) obalarına yerleşme dönemi.

20 Ağustos – Ekim ayının başları: Avlanmak suretiyle av bölgelerine göç dönemi.

28 Ağustos: Batı Tofaların son bahar suğlamına toplanma günü.

14 Eylül: Doğu Tofaların son bahar suğlamına toplanma günü (Mel'nikova 1994: 43).

Tofalar, av mevsimleri ve göç dönemleri dışında yılın aylarını da adlandırmışlardır. Bu adlandırmalar resmî takvim olmayıp yerel takvim özelliği taşımaktadır. 1788 yılında ünlü doğa bilimci Peter Simon Pallas'ın çalışmalarıyla ilk kez bilimsel literatüre kazandırılan Tofalar hakkındaki yeni çalışmalarla oldukça zengin bir dil ve kültür malzemesi ortaya çıkmıştır. Söz konusu malzemler ışığında Tofaların yılın adlarını birbirine benzer olmakla birlikte esasen üç farklı türde kodlandığını görmekteyiz.

Avcı-toplayıcı toplumsal düzenin ve bölgesel bir özellik olan iklimin temel ölçüt alınmasıyla yapılan kodlamalar şöyledir:

a. Birinci kodlama, Ştubendorf tarafından 1858 yılında kayda geçirilmiştir. Söz konusu çalışmada yılın başlangıcı 7 Mayıs'tır. Her bir ay 28 günden yani dört haftadan oluşur. Dolayısıyla bir yıl 13 aydan müteşekkildir (Mel'nikova 1994: 44).

Tofaca Karşılığı	Miladi Takvime Göre Tarih Aralığı	Yerel Takvimin Özelliği
<i>Şomray</i>	7 Mayıs – 4 Haziran	<i>Şomur</i> : Küçük otlar.
<i>Dozaray</i>	4 Haziran – 2 Temmuz	<i>Dozor</i> : Kabuk, yazlık obalar için akağaç kabuğunun çıkarıldığı dönem.
<i>Ayqıslay</i>	2 Temmuz – 30 Temmuz	<i>Ay¹</i> : Rodiola bitkisi; <i>kısel</i> : kırmızı: rodiola bitkisinin çiçek açtığı dönem.
<i>Aynaray</i>	30 Temmuz – 27 Ağustos	<i>Nar</i> : Kazmak, rodiola bitkisinin toplandığı dönem.
<i>Eptunhay</i>	27 Ağustos – 24 Eylül	<i>Eptun</i> : Sedir ağaçlarından kozaları düşürmek için kullanılan büyük çekiç.
<i>Carriteray</i>	24 Eylül – 22 Ekim	<i>Car</i> : Erkek geyik; <i>itter</i> : üreme, hayvanların çiftleşme dönemi.
<i>Qaştray</i>	22 Ekim – 19 Kasım	<i>Qış</i> : Samur; <i>ter</i> : yakalamak, avlamak: samur avının başladığı dönem.
<i>Irgleray</i>	19 Kasım – 17 Aralık	<i>Irgler</i> : Kısa gün; kısa günler dönemi
<i>Soğay</i>	17 Aralık – 15 Ocak	<i>Soq</i> : Soğuk; soğukların bastırdığı dönem
<i>Ulusoğay</i>	15 Ocak – 12 Şubat	<i>Uluğ</i> : Büyük; sert soğukların başladığı dönem.
<i>Huruğoğ</i>	12 Şubat – 12 Mart	Hayvanları kayak üzerinde kovalamak.
<i>Torbitay</i>	12 Mart – 9 Nisan	Karın yapışkan, çamurlu hale geldiği dönem.
<i>Itallaray</i>	9 Nisan – 7 Mayıs	Hayvanları köpeklerle kovalamak.

b. Ünlü bilgin N.F. Katanov'un kaydettiği ikinci kodlamada, Ştubendorf'tan farklı olarak yıl 12 aydan oluşsa da avcı-toplayıcı toplumsal düzen ve bölgesel bir özellik olan iklim temel ölçüt alınmıştır (Mel'nikova 1994: 44).

Miladi Takvime Göre Aylar	Tofaca Karşılığı	Miladi Takvime Göre Tarih Aralığı	Yerel Takvimin Özelliği
Ocak	<i>Quruğ-ay</i>	1-31 Ocak	Kuru oba.
Şubat	<i>Torbaş-ay</i>	1-28 Şubat	Odun ayı, odun hazırlama.
Mart	<i>Ittur-ay</i>	1-31 Mart	Köpek ayı.
Nisan	<i>Şamur-ay</i>	1-30 Nisan	Yeşillik ayı.
Mayıs	<i>Tozak-ay</i>	1-31 Mayıs	Akağaç ayı.

Haziran	<i>Kızır-ay</i>	1-30 Haziran	Rodiola ayı.
Temmuz	<i>Çoylar-ay</i>	1-31 Temmuz	Yaz göçü ayı.
Ağustos	<i>Eptın-ay</i>	1-31 Ağustos	Fıstık toplama ayı.
Eylül	<i>Çarış-ay</i>	1- 30 Eylül	Hayvan otlatma ayı.
Ekim	<i>Aldılar-ay</i>	1-31 Ekim	Samur avlama ayı
Kasım	<i>Örgüler-ay</i>	1-30 Kasım	Kısa günler ayı.
Aralık	<i>Soq-ay</i>	1-31 Aralık	Soğuk ay.

c. Üçüncü kodlama ise Tofa Türkçesi üzerine yetkin bir araştırmacı olan Valentin İvanoviç Rassadin'e aittir. Rassadin'in verdiği ay adlarında yine avcı-toplayıcı toplumsal düzenin ve iklim özelliklerinin izleri görülmekle birlikte yerleşik düzene geçişin getirdiği bazı uygulamalar da göze çarpmaktadır (Rassadin 2016).

Miladi Takvime Göre Aylar	Tofa Türkçesinde Karşılığı	Miladi Takvime Göre Tarih Aralığı	Halk Takvimin Özelliği
Ocak	<i>Aq ay ~ Soq ay ~ uluğ aq ay</i>	1-31 Ocak	Büyük ay ~ Soğuk ay.
Şubat	<i>Biçe aq ay ~ Quruğ hovuğ ay</i>	1-28 Şubat	Küçük ay ~ Kuru soğuk ay.
Mart	<i>Torbaş ay</i>	1-31 Mart	Odun ayı.
Nisan	<i>Italor ay ~ mal ça'sor ay</i>	1-30 Nisan	Tırnaklı hayvanların donmuş kar üzerinde köpeklerle kovalandığı ay ~ Hayvanların hadım edildiği ay.
Mayıs	<i>Şomur ay</i>	1-31 Mayıs	Otların yeşillendiği ay.
Haziran	<i>Taygalor ay ~ Ekkı tozor ay ~ Ay kızır ay</i>	1-30 Haziran	Patateslerin çapalandığı ay ~ Akağaç kabuğunun kolay soyulduğu ve toplandığı ay.
Temmuz	<i>Ba'q tozor ay ~ Kök qa'har ay</i>	1-31 Temmuz	Akağaç kabuğunun zor soyulduğu ve toplandığı ay ~ Kök toplama ayı.
Ağustos	<i>Aynor ay ~ Çe'kpelik</i>	1-31 Ağustos	Mantar toplama ayı.
Eylül	<i>E'tiñ ay ~ E'tiñnär ay ~ Çarı sürter ay</i>	1- 30 Eylül	Eylül ayında çiftleşme döneminde geyiklerin çıkardığı şiddetli ses.
Ekim	<i>Küzär ay ~ Qi'star ay ~ Çarı e'ter ay</i>	1-31 Ekim	Güz ayı ~ Kış ayı.

Kasım	<i>Aldılar ay ~ Aynar ay</i>	1-30 Kasım	Samur avlama ayı ~ Avlanma ayı.
Aralık	<i>Soxq ay ~ Örüglär ay</i>	1-31 Aralık	Soğuk ay ~ Saçların örüldüğü ay.

6. Mevsim Kavramını İfade Eden Sözcükler ve Mevsim Adları

Arapça kökenli bir sözcük olan mevsim, güneş ışınlarının yeryüzüne farklı yansımaları sonucunda ortaya çıkan iklim şartlarındaki farklılığı gösteren ve 30'ar günlük üç aydan oluşan zaman dilimidir. *Bahar* sözcüğünün bulunmadığı Tofacanın söz varlığında mevsim adlarının tamamı Türktür. Buna karşılık mevsim kavramının Tofacanın söz varlığına yansımaması dikkat çekicidir.

Küs 'güz' (< ET. *küz*) *küzün* 'güzün, sonbaharda' (< ET. *küzün*); *küskü*: 'güze ait'; *küskärri* 'güz başı'; *qı'hin* 'kışın' (< ET. *qışın*); *qı's* 'kış' (< ET. *qış*); *qı'sqı* ~ *qı'sqı* 'kışa ait'; *qı'sqarı* 'kış başı'; *qı'stadı* 'bütün kış'; *ças* 'ilkbahar' (< ET. *yaz*); *çazın* 'ilkbaharda' (< ET. *yazın*); *çasqarı* 'ilkbahar başı'; *çasqı* 'ilkbahara ait'; *cay* 'yaz' (< ET. *yay*); *caygarı* 'yaz başı'; *caygı*: 'yaza ait'; *çayladı* 'bütün yaz'.

7. Yıl Kavramını İfade Eden Sözcükler

Dünya'nın Güneş etrafında tam bir dönüm yapmasıyla geçen 365 gün, 5 saat ve 49 dakikalık zaman dilimine ve 12 aylık süreyi kapsayan döneme yıl denir. Tofacanın söz varlığında yıl kavramı *çıl* (ET. *yıl*) sözcüğü ile ifade edilir. Öte yandan Tofacanın söz varlığında yaş yılı için ayrı bir sözcük yoktur. Diğer bir ifadeyle hem yaş yılı hem de takvim yılı aynı sözcükle yani *çıl* ile karışılır.

Siler qa's çillig siler? 'Siz kaç yaşındasınız?' (Yaş yılını ifade eder.)

On çıl erte bergen. 'On yıl geçmiş.' (Takvim yılını ifade eder.)

Moğolca *nası(n)*, Eski Türkçe *yaş* 'yaş' sözcüğünün ödünçlenmiş biçimidir. Moğolcaya ödünçlenen bu sözcüğün Tofacaya tekrarlı ödünçleme yoluyla *na'sın* biçiminde geri dönmesi oldukça dikkat çekicidir. Ancak sözcük biçim olarak Tofacaya ödünçlenmiş olsa da yaş yılı anlamını koruyamadığı, ilgili anlamın 'yaşam, çağ, ömür' yönünde değiştiği görülmektedir. Öte yandan Tofaların etnik ve dilsel bağlamda yakın akrabalık bağlarına sahip olduğu Tıvaların söz varlığında yaş yılı *har* 'kar', takvim yılı için de *çıl* 'yıl' sözcükleri ile kullanılmaktadır. *Har* somut olarak 'kar' anlamını korumasının yanında soyut olarak 'yaş' anlamını da kazanmıştır. Sözcükteki bu anlamsal gelişim yıllık kar durumunun Tıvaların yaşadığı coğrafyada en önemli olay olmasıyla ve yaş yılının tespitinde ölçüt olarak kabul edilmesiyle açıklanmıştır (Bazin 2010: 55).

Siler qaş harlıg siler? 'Siz kaç yaşındasınız?' (Yaş yılını ifade eder.)

Men üş çıl qalhosta ajıldan men. 'Ben üç yıl kolhozda çalıştım' (Takvim yılını ifade eder.)

Sonuç

Eldeki çalışmada bugün Sibirya coğrafyasında varlığını sürdüren ve yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan Tofa (Karagas) Türklerinin söz varlığındaki zaman adları tespit ve tahlil edilmiştir. Tofa Türkçesi eskicil dil öğelerini bünyesinde barındırmasıyla nispeten diğer Türk lehçelerinden ayrılır. Bu durum zaman adları bağlamında Tofacanın söz varlığında kendini göstermektedir. Esasen avcı ve toplayıcı bir topluluk olan Tofa Türklerinde sosyokültürel özellikler ile iklim, zamanın adlandırılmasında ve bölümlenmesinde kendine özgü bir özellik taşımaktadır. Özellikle farklı yerel takvimlerin kullanılmasında bu durum göze çarpar. Temel besinlerin elde edilmesi, avcılık ve nispeten tarımsal faaliyetler gibi uğraşı alanları önemli bir işlev üstlenmiştir. Ancak, yoğun ve sürekli ilişkiler neticesinde Moğol kültüründen etkilenen Tofa Türklerinin söz varlığında küçümsemeyecek oranda zaman adlarına ilişkin ödüncleme sözcük de göze çarpmaktadır. Öte yandan Sovyetler Birliği döneminde ağır tahribata uğrayan Tofa Türkçesinin söz varlığında Rusçadan ödüncelenen zaman adları da yerini almıştır.

Kaynakça

- AYDIN, Erhan (2002). *Türk Dilinde Zaman Adları*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.
- BAZIN, Louis (2010). *Eski Türk Dünyasında Kronoloji Yöntemleri*, Çeviren: Vedat Köken, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÇAĞATAY, Neşet (1978). “Eski Çağlardan Bu Yana Zaman Ölçümü ve Takvim”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara: C. 22, S.1, s. 105-138.
- ERCİLASUN, Ahmet B. – Ziyat AKKOYUNLU (2015). *Kaşgarlı Mahmud, Divânı Lugâti't-Türk*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERCİLASUN, Ahmet B. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*, İstanbul: Dergah.
- ILGIN, Ali (2016). “Tofa (Karagas) Türklerinin Atasözleri”, *Türkbilig: Türkoloji Araştırmaları*, Ankara, S. 32, s. 115-130.
- KARABACAK, Esra (2004), “Zaman İsimleri Üzerine”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri (20-26 Eylül 2004)*: Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 1855-1946.
- MEL'NIKOBA, Larisa Vladimirovna (1994), *Tofi, İstoriko-etnografiçeskiy oçerk*, İrkutsk.
- NADELYAYEV V. M. vd. (1969). *Drevnetyurksiy slovar*, Leningrad.
- O'NEIL, W.M. (2001). *Zaman ve Takvimler*, Çeviren: Çiğdem Öndem, İstanbul: İzdüşüm Yayınları.
- RASSADİN, Valentin İvanoviç (1980). *Mongolo-Buryatskiye zaimstvovaniya v sibirskih tyurksskih yazıkah*, Moskva.
- RASSADİN, Valentin İvanoviç (2016). *Tofalarsko-Russkiy Slovar*, Moskva.
- ŞAHİN, Erdal (2017). “Tarihî ve Çağdaş Türk Yazı Dillerinde ‘Hafta’ Kavramının Adlandırılması”, *Takvim Kitabı*, Editör: Emine Gürsoy Naskali, İstanbul: s. 5-18.
- TURAN, Osman (2009). *On İki Hayvanlı Türk Takvimi*, İstanbul: Ötügen Neşriyat.